

INJA SMERDEL, *OSELNIKI*. Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja, Knjižnica SEM 4, Ljubljana 1994, 317 str., ilustrirano.

424

V zbirki katalogov SEM je nedavno izšel četrti zvezek z naslovom *Oselniki*. Njegovo vsebino je dobro označila avtorica Inja Smerdel, ki jo je imenovala "drobna obrobna oda: delu, znanju, ustvarjalnosti, svojosti, erosu". Obrobnost je treba razumeti v smislu pomožnega značaja oselnika med drugimi kmečkimi orodji, kar lepo ponazarja ljudska uganka s konca 19. stoletja iz goriške okolice (v zapisu Frana Erjavca): "Železna gospodinja, kamena dekla, lesen studenec", kar pomeni, da dekla (osla) prinaša gospodarici (kosi) vodo iz vodnjaka ali izvira (oselnika). Če je torej res šlo za neko hierarhično strukturo, v kateri je oselnik zavzemal sorazmerno podrejeno vlogo, pa je mogoče trditi prav nasprotno o študiji, ki mu je bila posvečena: napisana je bila na temelju obsežnega raziskovalnega dela, z veliko znanja in navdiha in predstavlja zgled, kako je mogoče in potrebno obravnavati problematiko materialne kulture.

V uvodni besedi je avtorica opredelila poglavitne pojme, na kratko orisala dosedanje preučevanje oselnikov pri nas in v tujini in začrtala svoj metodološki in metodični pristop. Ta je bil vsekakor ambiciozen, saj je obetal "poleg temeljnih vedenj o oselniku kot gospodarski in kulturni prvini - o njegovi zgodovini, o geografski razprostranjenosti posameznih oblikovnih tipov - in poleg eksplicitnih, "vidnih" pričevanj o njegovi izdelavi, likovnem oblikovanju in rabi, razkriti še implicitno, "skrito" povednost te kulturne prvine. Ugotoviti različna razmerja med človekom (izdelovalcem, uporabnikom, družbeno skupino) in oselnikom oziroma vloge in pomene oselnika v posameznem družbenem okolju in času." (str. 8) Posamezne tematske sklope je avtorica obdelala v poglavjih o muzejski zbirki oselnikov v SEM, o zgodovini orodij za košnjo (in s tem oselnika) pri nas in v Evropi, o oblikovnih tipih oselnikov, njihovih izdelovalcih ter tehnikah izdelave in krašenja, o produkciji osel, njihovi prodaji in vrednotenju, o ognjilih, o funkciji oselnika v času košnje in praznovanja in o spremembi njegove namembnosti v sodobnem času, ko postaja vse bolj le spominek in okrasni predmet. Sledi seznam uporabljenih virov in literature, katalog oselnikov iz zbirke SEM, katalog risb, kazala kraja uporabe, oblikovnih tipov in materialov, slikovne priloge (fotografije in risbe oselnikov), poglavje o slovenskih narečnih imenih za oslo in oselnik, ki ga je prispevala Francka Benedik, ter preglednica imen za oslo in oselnik in oblikovnih tipov na ozemlju Slovenije. Za vsakim obsežnejšim razdelkom sledi še njegov integralni prevod v angleščino.

Iz vsebinske razdelitve je torej razvidno, da je Inja Smerdel zasnovala svojo raziskavo večplastno in interdisciplinarno. Problematiko etnologije v ožjem smislu je povezala z dognanji zgodovine, tehnične zgodovine, lingvistike, geologije, delno pa tudi z literarno in umetnostno zgodovino. Prav to je tudi tisto, kar daje knjigi poseben čar in potencira njeno interpretacijsko moč. Ključno pa je avtorično odkritje, da imajo dvonogi oselniki oblega in mnogokotnega oblikovnega tipa, ki so razširjeni zlasti in osrednji in zahodni Sloveniji, paralelo na rokopisni miniaturi iz bonmontskega psalterja, ki datira v prvo polovico 13. stoletja in je danes shranjen v Bibliothèque d'étude et de conservation v Besançonu. Ker je bil francoski cistercijski samostan Bonmont eden od zgledov naši Stični in Kostanjevici, se odpira vprašanje o morebitnih vplivih priseljenih meniških redov (tudi kartuzijanov v Žičah, Jurkloštru in Bistri), ki so bili zgled uspešnega gospodarjenja na zemljiških posestih. (str. 28) To kulturno povezavo bi vsekakor kazalo podrobneje raziskati in zbrati več argumentov za njen dejanski obstoj, vendar bi se pri tem moralo povezati več strok. Pri nas je umetnostni zgodovinar Marijan Zadnikar opozoril na zveze med arhitekturo

kartuzijanskega reda na Slovenskem in med avstrijskim stavbarstvom v času zadnjih Babenberžanov. Šlo je namreč za zelo zgodnjo recepcijo francoskega gotskega stavbarstva in tudi za prisotnost francoskih gradbenikov. Pri tem je bilo žarišče aktivnosti vsaj prvotno na naših tleh, saj so bile Žiče (okoli 1160) prva kartuzija v slovanskih in nemških deželah.

Privlačna moč francoskih samostanskih središč je vidna tudi v življenjski zgodbi učenjaka iz 12. stoletja, Hermana iz Karintije (Hermanus de Carinthia), ki naj bi bil po domnevah Jara Dolarja in Vlada Nartnika rojen na Koroškem, po nekaterih drugih raziskovalcih pa v severni Istri. Če je bil Herman res Korošec, potem je njegova študijska leta pri učitelju Thierryju iz Chartresa mogoče razumeti le v povezavi z aktivnostjo koroške plemiške rodbine Spanheimov. Henrik Spanheimski je namreč študiral v Parizu približno v istem času kot Herman iz Karintije, torej okoli leta 1136, ko se je iz Chartesa v Pariz preselil tudi Thierry. Vplivni Spanheimovec je nato vstopil v cistercijanski samostan Morimond in leta 1142 kot ustanovitelj in opat samostana Weiler-Bettlach (Villars) v Lotaringiji poslal skupino svojih menihov, ki so v koroškem Vetrinju postavili nov samostan. Kasneje je postal škof v Troyesu v Šampanji, kjer je imel močno postojanko templarski red. Njegov položaj in tudi stiki drugih Spanheimov s Francijo so po mnenju Mihe Kosija verjetno prispevali k prihodu templarjev v Ljubljano (leta 1167?), saj je bil tod že vsaj 1144. leta upravni sedež Ulrika Spanheimskega (Templarji na Slovenskem, Zbirka Zgodovinskega časopisa 13, Ljubljana 1995, str. 28-29, 32-33). Nekoliko kasneje so se pri nas in v našem severnem sosedstvu pojavili tudi ivanovci. Oba redova, povezana s Francijo, sta sodelovala tako pri obrambi kot tudi pri kolonizaciji dodeljenih posesti. Zgornji podatki kažejo, da so bili stiki naših dežel s Francijo v 12. in 13. stoletju živahni in mnogovrstni in da je najbrž tudi ključ do razumevanja sorodnosti med srednjeveškim francoskim in slovenskim tipom oselnika.

Zanimiva in daljnosežna so tudi razmišljanja Inje Smerdel o vzrokih, namenih in oblikah krašenja oselnikov. Gre zlasti za tip škatlastih in mnogokotnih dvonogih oselnikov, olupšanih z geometrično, cvetlično in rastlinsko ornameentiko, ki je lahko zgolj dekorativna, morebiti pa se v njej skriva tudi globlji pomen. Motiv drevesa življenja na oselniku iz zbirke Posavskega muzeja v Brežicah (str. 30, sl. 10) se mogoče kaže že v vitičevju najstarejšega znanega slovenskega oselnika iz leta 1842 (št. 10) in v enostavni stilizaciji nekaterih drugih (npr. št. 19, 28, 30, 32). Da se vegetativna simbolika povezuje z idejo o rodovitnosti narave, s šegami, ki imajo tudi erotični značaj in da je osla (kot simbol vira življenja) nastopala kot pripomoček pri čarovnem zdravljenju, je dovolj prepričljivo pokazala že sama avtorica. Fizični predmet je bil za člane arhaičnih družb pač izraz globlje duhovne (božje) realnosti in temu naziranju se ni odreklo niti krščanstvo (Tomaž Akvinski). Tako je imel vsak zemeljski zgled - in s tem verjetno tudi "obrobni" oselnik - svojo paralelo v nebeškem ali onstranskem.

Zmago Šmitek

VIPAVSKI IZBOR. Zbornik spisov ob stoletnici vinarske zadruge Vipava. Uredila Borut Koloini in Andrej Malnič, Vipava 1994, 264 strani.

Navada je, da se ob okroglih ali manj okroglih obletnicah izdajajo priložnostne publikacije, ki zaznamujejo in ponovno ovrednotijo pomen dogodka iz preteklosti. Takšna priložnost se je ponudila tudi snovalcem zbornika Vipavski izbor, ki ga je ob stoletnici